

Sinar Friele

Einar Friele

E I N A R

F R I E L E

Nasjonalbiblioteket
Depotbiblioteket

---

*Trykt som manuskript i 100 eksemplarer
for slekt og venner*

A.s John Griegs Boktrykkeri

1945

*F*or oss Einar Frieles venner har det vært ondt at han døde så forlatt og så langt borte, uten at vi i de tunge årene kunde hjelpe ham i det arbeidet han gjorde og uten at vi kunde få takket ham for den varmen og den rikdommen som hans vennskap var for oss alle. Derfor har vi latt trykke dette lille heftet.

Einar Friele har reist seg sitt eget monument ved sin karakter og ved sin innsats, og dette skriftet er ikke ment som noe minnesmerke. Men vi fant ingen annen råd til å få sagt ham farvel.

Han døde i lenker i fiendeland,
han ligger jordet på fremmed strand
fjernt bakom mørke hav.

Men hjertet trakk som en fugl mot nord,
no reirer det lognt i hans egen jord,
han har ikke bruk for en grav.

Minnet om Norges pine og nød,
minnet om troskap i liv og død,
det er hans hodestav.

Herbrand Lavik.

EINAR FRIELE.

26. oktober 1901 — 19. februar 1944.

Minneord om Einar Friele i »Morgen-
avisen« 22. mai 1945.

I august 1942 ble Einar Friele arrestert av Gestapo.

I et år satt han på Ulven. Høsten 1943 ble han ført til Grini og derfra videre til Tyskland. Siden han drog fra Norge har ingen hørt fra ham.

Over mange omveier og gjennom hemmelige kanaler nådde i fjor høst en melding hjem til Bergen. Det het her ganske kort at Einar Friele var død, uten at det kunde opplyses noe om når, hvor eller hvorledes.

I det lengste klynget vi oss til et svakt og ugrunnet håp om at meldingen kunde være bygget på et av alle de mange falske ryktene som har vært i omløp om Tysklandsfangene i disse årene. Det tyske politiet i Norge nektet å gi opplysninger, men uttalte at familien vilde være blitt underrettet dersom han hadde vært død.

For et par dager siden kom imidlertid en av

medfangene hans hjem fra Tyskland og kunde bekrefte at den triste meldingen nok likevel hadde vært riktig. Han hadde truffet sammen med Einar Friele i den hemmelige fangeleiren Natzweiler i Vogeserne. Fangene i denne »Vernichtungslager« var såkalte N.N.-fanger. Tyskerne selv oversetter betegnende nok de to bokstavene med ordene »Nacht und Nebel«. Disse fangene fikk hverken skrive selv eller ta imot brev eller pakker. De skulde være anonyme og navnløse, utslettet for verden utenfor.

I denne leiren døde Einar Friele av lungebetennelse den 19. februar i fjor, 43 år gammel. Han har altså vært død i mye over et år uten at tyskerne har funnet det rimelig å underrette familien i Norge.

*

Einar Friele kom tidlig ut i verden og hadde en rekke lykkelige og lærerike år i Nord-Amerika, Brasil, Frankrike og Tyskland. Han hadde utmerket språkkøpe og lærte fort å beherske både engelsk, portugisisk, fransk og tysk. Med et friskt og ukonvensjonelt syn på tingene, og rustet med gode kunnskaper, vendte han så hjem for å gå inn i ledelsen av det tradisjonsrike gamle familiefirmaet B. Friele & Sønner.

Einar Friele var en rik personlighet og et usedvanlig fint menneske, rommelig og fordomsfri. Hans interesser spendte vidt. Han hørte til en slekt som også tidligere har sprengt sitt kjøpmannskaps snevrere grenser i en innsats for de kulturelle verdier. Ved utstrakt lesning ble han en fin kjenner av norsk og utenlandsk litteratur, og forsøkte seg også for få år siden selv med en bok, som kanskje ikke var så helstøpt i sin komposisjon, men til gjengjeld ble båret oppe av en egen fin ironi og en lang rekke lune små iakttagelser som måtte fryde selv de mest kresne. Hadde han fått leve vilde vi sikkert fått mer fra hans hånd, han hadde så mye på hjertet.

Scenens kunst hadde en varm venn i Einar Friele, og det falt naturlig at han fikk sitt sete i Den Nationale Scenes representantskap.

Hans sterke samfunnsinteresser drog ham også med i kommunalpolitikken og brakte ham inn i bystyret. Rettlinjet og tolerant som han var i all sin ferd, vant han seg fra første stund av respekt innen alle partier. Han hørte til den konservative fløyen, men det var ikke noe forbenet over hans konservatisme. Han hadde en utpreget sosial samvittighet og et åpent øye for alle skavankene på

samfunnslegemet. Hans konservatisme var av den sindige, positive og byggende arten, den som dessverre ikke alltid var så ofte å finne før 9. april 1940. Vi vilde hatt god bruk for ham nå.

Innen handelsstanden hadde han mange tillitsverv. Han har blant annet vært en populær formann i Kolonialgrossistenes forening, og da krigen brøt ut var han viseformann i Bergens Handelsforening.

*

Det beste av seg selv gav han likevel først og fremst i samtale og samvær i vennekretsen, som rent ut sagt elsket ham. Usnobbet, klok og taktfull, med en egen lun form for selvironi, la han fram sitt syn på tingene. Aldri var det noen ondskap bak hans kritikk av et menneske. Kanskje var dette nettopp grunnen til at han hadde en så stor innflytelse på vennene sine. Kritikken var så elskverdig framført og så saklig begrunnet at den satt.

Praktisk anlagt var han ikke, men ingen kunde le mer hjertelig av klønetheten hans enn han selv.

Minst av alt vilde man tenke at han egnet seg til å være soldat.

Det var imidlertid en selvfølge at en mann av Einar Frieles støpning måtte bli opprørt i sitt innerste over det som skjedde her i landet den 9. april 1940. Og trass i at krig var hele hans vesen fremmed, drog han straks til Voss. Han meldte seg til tjeneste og ble satt inn i forsyningstjenesten.

Like selvfølgelig var det for ham at kampen ikke var slutt da våpnene måtte legges ned kort tid etter. Han fortsatte arbeidet sitt med å organisere og legge ned hemmelige depoter rundt omkring i distriktene.

Det har ennå ikke latt seg gjøre å få den fulle oversikten over omfanget av den virksomheten Einar Friele satt midt oppi i krigens første år. Men så mye kan sies allerede nå, at det som er sivet ut blant offentligheten om denne saken bare beskjeftiger seg med en enkelt del av de omfattende disposisjonene som den gangen ble truffet av den organisasjonen han var med i.

Han gjorde en innsats som har krav på vår aller største respekt, og vi vet også at han tok sin senere skjebne som det mannfolket han var.

Landet vårt og byen vår har ved hans død mistet en av sine nobleste sønner. Vi kan ikke ære minnet hans på noen bedre måte enn ved å sitere

et par verselinjer av en av hans aller beste venner,
Nordahl Grieg, som selv døde for sitt land bare
et par måneder før:

Døden kan flamme som kornmo.
Klarere så vi enn før
hvert liv i dens hvite smerte:
det er de beste som dør.

Ole Tschudi Irgens.

Minneartikkel om Einar Friele i »Bergens Tidende« 28. juli 1945.

Noblesse — den sviktløse redelighet og sømmelighet i tanken — er en sjelden gave. Helst trives den hånd i hånd med alderdom og resignasjon. Men det er ikke ofte å finne den som et dominerende særdrag i den fuse og kravstore manndommen. Desto mere varmer den, når en møter den.

Einar Friele var en av dem som bar dette Baldersdraget i den aktive og karakterfulle hugen sin. Han var en mann med uvanlig store linjer. Men de var få, de som visste hvor rike gaver han hadde. Han var så smålåten.

Han talte og skrev de aller fleste vesteuropeiske språkene, han hadde reist svært meget og under utviklende vilkår, han korresponderte med en stor sveit av kloke og velinformerte venner i de store sentrene på den vestlige halvkulen, han hadde en utstrakt lesning i den vesteuropeiske litteraturen,

som forretningsmann hadde han en uvanlig fagkunnskap langt utover bransjen og en utrettelig lyst til å øke den.

Og nesten ingen visste det. Han bar det aldri til syne. Tvertom, hvem han så kom i kontakt med og hva de så hadde å snakke om, så hørte han på dem med en varm interesse som om hver mann hadde noe å lære ham. Vennligheten hans var medfødt, hans form var elskverdig og han hatet å briljere. Han hadde en sketsj, en fredskonferanse mellom vesteuropeiske diplomater, han gjorde den fortrinlig, karikaturen var ytterst fornøyet. Men mange av vennene hans har aldri hørt den, og de er visst få som har hørt den to ganger. Det var ikke fordi han gjorde seg kostbar. Han syntes det var litt bløffet, fordi han måtte lage den på original-språkene.

Men med det myke og vennlige laget hadde han et sjeldent stål i seg. Han nølte aldri med å gjøre det som han syntes var skyldnaden hans, hvor sur den så var. Og skyldnadene var mange for en mann med et slikt fintmerkende samvet. Den eneste skyldnaden han følt nødvendig godkjente var den som lokker så mange andre, denne vidstrakte skyldnaden til å gå i rette med folk.

Politisk var han konservativ, dels var hans grunnsyn sterkt individualistisk, og dels hadde han en ridderlig draging mot den tapende fronten. For firti år siden, da det var langt mere selvsagt for unge forretningsmenn å være høyremenn, vilde Einar Friele hatt meget vanskeligere for å ta politisk standpunkt mot de radikale partiene. I alle høve var han en høyremann med en forunderlig sosial innstilling. Og noen rettelig partikorporal ble han aldri. Allikevel sier det seg selv at både hans stand og hans parti og hans by mere og mere vilde ha kommet til å ta de rike evnene og den villige energien hans i bruk. Det varme og formfulle laget hans, den store språkmektigheten og den sikre og likevektige klokskapen hadde allerede lagt på ham representative verv av internasjonalt format. Han var en av dem som framtiden hadde bruk for.

For noen år siden ga han ut en bok: Med nattog til Oslo. Det er en klok bok, en bok med menneskekunnskap. Den er mere ment som et fridomsskrift, en manifestasjon av standpunkt, enn som litteratur. Derfor speiler den bare somme av særdragene hans. Men den speiler de renlinjete synsmåtene og også den tragiske vissheten at det er tapende synsmåter.

I boken er der en del scener som er så still-

ferdig gjort at mange både i og utenfor Bergen har misforstått dem, de har trodd at det var patos, bergenslyrikk. Der er til dømes scenen med de to buekorpsguttene, den ene en generalkonsul, den annen en velmeritert kjøpmann. I bunn og grunn er de begge stanset opp i livet som småoffiserer i Dreggens buekorps. Og der er en scene med en laksefisker som oppdager at sønnen hans har fisket med makk. Rett forstått glitrer begge disse scenene av en overbærende, nesten forelsket ironi over et miljø som holder sin selvrespekt oppe gjennom tidenes omskiftelighet ved hjelp av latterlig tabu og ubrukelig målestokk. Men den er underfundig, denne overbærende ironien. Det er nettopp denne bakgrunnen av gammel sjarmerende og hederlig inkompetanse som gir boken tragedie og røper forfatterens kjensle av at han har gjort seg til ridder for en tapt sak.

Den samme evnen til å gå inn for en sak uten å vente store resultater var det som fikk Einar Friele til å slutte seg til det kurset i frivillig våpenøvelse som ble satt opp i Bergen vinteren 1940, med major Bugge som taktisk leder. På det kurset knyttet han kontakter som siden var til stor hjelp i det illegale arbeidet hans etter kapitulasjonen.

Men vennene hans måtte smile litt av tanken på Einar Friele som væpnet makt. Sant å si, hans humane og elskverdige lynne gjorde ham ikke selvskreven til et røfft feltliv. I sin ungdom hadde han hatt et tak av helseveikhet, han hadde ligget et halvt år i Davos. Han hadde kommet helt over det, med en energi som bare få kjente til hadde han herdet seg og gjort seg sunn og sterk. Han var fjellmann og svømmer. Men noen sportsmann i den moderne meningen av ordet var han sannelig ikke. Han var snarest litt klønet, til skjellig moro for vennene. Det var ikke fritt for at han selv kokketterte litt med trenevetheten sin. Vennene hans vil sent få ut av ørene den fjåge og varme latteren hans når han hadde skjemt seg ut ombord på seilkutteren.

Men hverken klønetheten eller det måteholdne sinnelaget hans var noen hindring for ham, da tyskerne overfalt Norge. Han drog til Voss og meldte seg som frivillig. Han opplevde det samme som så mange andre, han fikk en kjølig velkomst. Det samme fikk litt senere på dagen direktør Arne Jebsen. De spurte ham på kontoret for de frivillige om han hadde slik lyst til å bli drept. Han kunne visst reise heim igjen, det var ikke bruk for ham.

Jebsen svarte at det øyensynlig var bruk for ham på dette kontoret i alle høve. Litt etter hadde han tatt hånd om administrasjonen av kontoret for frivillige.

Einar Friele gikk bort på Fleischers hotell for å finne andre instanser som kunne hjelpe ham til rette. Der traff han major Kjeld Bugge, han var løst fra kommandoen over bataljonen sin og hadde overtatt det viktige vervet, intendanturen. Han slo med en gang ned på Friele, skaffet ham uniform og tok ham med til Sogn som assistent.

Major Bugge var en administrativ kraft og uredd for å bruke sin autoritet, og Friele hadde som juniorsjef i firmaet Friele og Sønner personlig kjennskap til nesten hver eneste handelsmann i Sogn og Fjordane og visste hvem en kunne ha mest hjelp av, samtidig som han hadde ruter og trafikkmuligheter på fingrene. Det var et ypperlig team-work, under de kaotiske tilhøvene var intendanturen for arméen på Voss nesten mirakuløs. Leveransene av forsyninger ble organisert over hele fylket og helt oppe fra Ålesund, skip som søkte inn i fjordene unna krigen fikk sine laster rekvisisjonert til hæren, matvarer, kull, olje og bensin ble brakt fram.

Da organisasjonen vel var kommet i sving, ble major Bugge løst fra intendanturen og sendt til Telemark. Tredje divisjon var, dessverre mest på grunn av offiserenes motløshet, totalt desorganisert, divisjonskommandoen var oppløst og delvis i tysk fangenskap, men enkelte grupper hadde samlet seg og vilde ikke legge ned våpnene. Disse restene av divisjonen ble lagt inn under general Steffens i fjerde divisjon, og major Bugge ble detasjert for å overta den umiddelbare kommando og koordinere operasjonene. Han tok Friele med seg som en slags kombinert adjutant og regimentskriver, det var majorens mening å få ham utnevnt til løytnant for å gi ham en bedre plattform for arbeidet hans, men med den dårlige forbindelsen med generalstaben og den korte tiden ble det ikke av. De fikk en strevsom tur, delvis kunne de rekvisisjonere bilskyss, men for det aller meste ble det skiene å ta seg fram på. Men de hadde da rukket å inspisere de ymse smågruppene og være med i et par trefninger med tyske støttropper, da kapitulasjonen nådde dem i løytnant Hannevigs leir i Vinjesvingen.

Dette fellesskapet under krigen mellom major Bugge og Einar Friele ble ikke lagt ned, fordi om de drog uniformen av seg. Ut på sommeren 1940

var de begge hver for seg kommet i kontakt med Englands-trafikken og skjønte at det var råd å holde ved lag et hemmelig samarbeid med den norske overkommandoen i England. Det skal sies til heder for offiserstanden vår, at enda de ikke fikk være med i arbeidet de siste årene da heimefronten fikk det fulle omfanget og ble det den ble, så var det likevel offiserene som fra første stund fikk blåst liv i den hemmelige motstandsørslen og fikk bygget opp grunnlaget for organisasjonen. I Bergen var tiltaket fra første stund i militære hender, kaptein Haukeland, professor Kolderup og overretts-sakfører Rieber-Mohn, de to siste var reserveoffiserer, og alle tre hadde gjort en djerv frontinnsats under krigen. Major Bugge og Einar Friele hadde da allerede funnet hverandre, de kom snart i kontakt med Kolderups gruppe og flokken kunne organisere seg med Kolderup som formann og Bugge og Christopher Brun som ledere. Bugge for den militære delen av arbeidet, Brun for den økonomiske. Fra første stund ble arbeidet lagt så hemmelig som mulig. Bugge hadde bare kontakt med sine avdelingssjefer, Rieber-Mohn, Haukeland, Friele og et par til, og de igjen isolerte seg så sterkt som råd var med færrest mulige kontaktpunkter nedover i

organisasjonen. Dette isolasjonssystemet har æren for at organisasjonen overlevde alle arrestasjoner og deportasjoner, Gestapo fikk aldri hesplet opp hele nøstet slik som de fikk med Steingruppen, der mørkleggingen ikke var gjennomført.

Det er visst ikke for meget sagt, at så snart regjeringen og overkommandoen vår i England fikk områdd seg slik at de i det hele kunne ta til å arbeide med langsiktige planer, stod Vestlandsgruppen klar til å samarbeide med dem. Det var også Vestlandsgruppen som takket være fiskerfolket i Øygarden og den korte vegen over Nordsjøen hadde lettest for å få direkte samband. Det var gått nester et år før de gjennom oberst Beichmann fikk kontakt med en Oslogruppe. Men da ble planene lagt for et landsomfattende hemmelig arbeid, og Vestlandsgruppen gikk inn som fjerde divisjon i regjeringens heimefront. Til da hadde vestlendingene arbeidet på egen kostnad og på eget initiativ med militær spionasje, med å skape Englandsruter og med å legge til side hemmelige invasjonslagre.

Einar Friele hadde vært borte i mangt av dette arbeidet, i spionasje og i våpensmugling, men etter hvert som arbeidet kunne legges til rette i store linjer og med delte budsjetter, fikk han seg overdratt

den hovedoppgaven å lede innsamlingen og deporingen av invasjonslagrene, proviant, klær, geværvotter, elektrisk materiell og ymse annet.

Lett spill hadde ikke 4. divisjon av heimefronten. Det var lange rekker av arrestasjoner, som folk den gangen ikke skjønnte noe av og som så ut som de var gjort i blinde. Melanchton Rasmussen var det første varslet om hva det skulde koste, men det skremte ikke noen. Gruppen vokste stadig i dybde og bredde. Bugge, Kolderup, Rieber-Mohn, Haukeland, Stinessen, Falkenberg, Brun, Stiegler, Rivenæs og tylvter og snes ved siden av dem ble tur etter tur tatt, mange av dem fikk svare med liv eller helse for arbeidet sitt. — Hundrevis måtte komme seg i siste øyeblikk til England eller til fjells. Men alltid var det noen igjen som kunne bringe stafetten videre og få en ny ledelse organisert etter de gamle linjene. Alltid dukket den sterkere opp igjen. Det er en byrg soge vi har å vente på, soga om det hemmelige motstandsarbeidet.

Det var et arbeid som bare kunne gjøres på nervene. Einar Friele hadde sine nervøse perioder, da det ble lite med nattesøvnen. Da tok han det ofte igjen når han var sammen med vennene sine, han la seg på en divan og sov hele kvelden, til

stort vonbrott for vertinnen. Og vennene var litt arge i blant. De skulle ha vært byrge. Det var et tillitsprov, ringen av venner gjorde ham trygg.

I to år drev han på med arbeidet sitt, så slo timen for ham og. Gestapo kom under vær med noen hemmelige lagre i Norheimsund, og de fikk snart greie på hvem som hadde å svare for at de var der. Friele var budd på forsvaret, han hadde klare ord fra ledelsen om at han i tilfelle fikk ta det på sin egen rygg og si at det var spekulasjonslager han hadde stukket bort for egen regning. Han måtte gi avkall på hederen sin som forretningsmann og nordmann. Han gjorde det hugheilt. Ryktet kom ut, men det vilde ikke rett fatne, det var visst ingen som kjente ham som kunne tro det. Jeg har bare en eneste gang hørt det gjentatt fra norsk hold.

Heller ikke Gestapo trodde det, han gikk gjennom en serie av forhør. Han måtte endre forklaringen sin til at det var et evakueringslager om noen ting skulle hende så bergenserne måtte rømme byen, og han måtte gå ved at han hadde ikke vært alene om det. Men han var kaldblodig, de navnene han nevnte var bare slike som allerede var i England og ikke kunne dras inn, det var ingen på Vestlandet som måtte åke inn i fotefarene etter ham.

Saken hans ble ikke tatt opp til doms. Han ble flyttet fra kretsfengslet til Ulven, men saken hans var stadig på tapetet, og han fikk det strengere etter hvert. Han ble flyttet østover til Grini, og siden, ingen vet når, ble han transportert til Tyskland, verschollen. Venner av ham prøvde gjennom kontakter i Sveits og Sverige å komme på spor etter ham, det var fåfengt helt til høsten 1944. Da kom det både fra Stockholm og fra Geneve bud om at en måtte regne med at han var død. — Det var alt.

Først etter at den første Natzweilerfangen var kommet heim igjen til Bergen fikk en vite at han hadde sittet som Nacht- und Nebelfange i tynningsleiren i Natzweiler. Han var ikke av de fangene som greide seg sers godt. En stund var han på kjøkkenet. De andre fangene regnet en slik jobb for å være en billett til livet, det var alltid råd å få en flis i munnen, når de satt og skrelte kålrabi og poteter. — Einar Friele greide det ikke. Den vesle sjarmerende klønetheten hans, som hadde vært så ofte til moro på seilturer og til fjells, ble farlig for ham i Natzweiler. Og fangenskapet gjorde den værre. Han kunne aldri lure oppsynet. Heller ikke var han smidig nok til å holde de lange benene sine unna den evige stimen fram og tilbake av

polske og russiske og franske kjøkkengutter med vannbøtter og spillvannskummer, han ble alltid dusjet.

Plaget av disiplinærstraffer, mareridd av djevlesk sadisme, av nød og død omkring seg, dag og natt forfrossen og sulten, kald og forkommen, slik levde Einar Friele, og slik døde han i dette skodderå Nacht- und Nebelriket i Natzweiler. Han hadde lungebetennelse to ganger, andre gangen greide han det ikke, han døde i februar 1944.

Einar Friele var en nær venn av Nordahl Grieg, den kjæreste vennen Nordahl Grieg hadde i heimbyen sin. Skilnad i synsmåter gjorde aldri noen skilnad i det vennskapet. I fredens år sto de begge som eksponenter for Norges orientering utover mot verden, — Nordahl Grieg vendt mot øst, Einar Friele vendt mot vest. Nordahl Grieg var suggererende entusiastisk, han forbrente med et sterkt lys. Einar Friele hadde en stillere varme, hans inderlighet ble aldri endret av hans skepsis. Begge møtte de det tyske overfallet i norsk uniform og ingen av dem godtok kapitulasjonen. Nordahl Grieg drog av landet for å holde fram med den åpne striden og finne seg en plattform så han kunne nå fram til folket sitt. Einar Friele gikk under jorden og

gjorde sitt verk i dyp løyndom her heime. Begge satte de sitt hjerteblod inn, og begge døde de med et par måneders mellomrom i hjertet av fiendens land, Nordahl Grieg skutt ned i væpnet kamp, Einar Friele pint ihjel som en farlig åndsfiende.

Begge var de menn som framtiden hadde bruk for, og begge fullførte de verket sitt i en kort bane, men så brennende at norsk framtid ikke er blitt fattigere av deres død, den er blitt rikere. Lagnaden til de to vennene supplerte hverandre så tett, at den er nesten som en syntese av det stridende langsynte Norge.

Herbrand Lavik.

I »Morgenavisen« for 5. juni 1945 forteller avdelingssjef *T. L. Freyer* om sitt opphold i Natzweiler blant annet:

Natzweiler het leiren vi endte i. Her skulle alle effekter innleveres. Til og med giftingen. Og så av med alle klær. Det skulle »oppbevares« og utleveres når vi en gang igjen skulle forlate leiren. At vi aldri så det igjen, er en selvfølge. Det sørget SS-soldatene for.

Tøyet vi fikk utlevert, bestod av et sett undertøy av lin eller bomull, tynt og utvasket og ofte med korte sommerbenklær. Videre en dress siviltøy tatt fra andre fanger. Oftest fra drepte jøder. Fange-
numrene var malt over hverandre. Støvlene var av elendig kvalitet. Istedetfor strømper fikk vi noen filler eller i beste fall de såkalte »Fusslinger« som er en slags labber eller ankelvarmere av filt. De var ganske varme, men ble slitt ut på kort tid.

Natzweiler ligger oppe i Vogeserne ca. 800 m over havet. Den ligger vakkert til, men i en nord-

helling og der er lite sol. Derimot er det til stadighet tåke og meget regn. Klimaet er elendig og bærer sikkert ansvaret for mange av dødsfallene.

Leirene i Tyskland er organisert på en slik måte at hele administrasjonen besørges av fangene selv under kontroll av SS-folk. Det var forskjellige slags fanger — de politiske, hvortil alle nordmennene hørte, videre tyske sikringsfanger og asosiale individer. Lederstillingene i leiren ble i de fleste tilfelle overlatt en eller annen tysk kriminalfange, slik at Tysklands verste forbrytere ble satt til å overvåke og bestemme over Europas beste menn.

Og de benyttet sin makt. De var vant til brutal behandling ovenfra og lot den gå videre nedover. Særlig lot de det gå ut over de intellektuelle fangene som de følte stod langt over dem i utdannelse og kultur. Det var slag og spenn til enhver tid og det hardeste arbeid til dem som hadde minst krefter.

Arbeidet foregikk vesentlig i steinbruddet, hvor granitt ble brudt til trapper, fortauskanter, gravmonumenter etc. Småsteinen ble brukt til veianlegg rundt leiren. Arbeidet var tungt og hardt for alle oss som var uvante med det. Men det gjaldt å henge i, for tok man en pause var det slag og spenn for da var det »arbeidsviljen« det skortet på.

Hvis noen prøvde å bøye unna slagene ble behandlingen så meget verre, i en del tilfelle slik at den medførte døden. Klager over urettferdig behandling nyttet ikke, for det var den overordnedes venner som avgjorde saken. Vi var helt overlatt til de overordnede fangenes forgodtbefinnende. Det førte naturligvis til et forferdelig bestikkelsessystem med sigaretter, mat, et ekstra godt klesplagg eller lignende. De overordnede fangenes »lønn« bestod i doble matrasjoner så det gjaldt å holde på stillingen og det lot seg best gjøre ved å vise gode arbeidsresultater. Naturligvis var det blant arbeidslederne — capoene som de kaltes — en del bra mennesker og deres arbeidskommandoer var sterkt ettertraktet, men det var dessverre ikke mange av dem.

Arbeidet ute i steinbruddet var særlig fælt om vinteren. Det var rene snøstormer i fjellet og temperaturen sank ofte til under 20 grader. Da det aldri var noen sjanse til å få klærne tørket, ble det sykdom i massevis.

Fangene bodde i barakker hvor den såkalte »Stubendienst« som regel også var i hendene på tyske kriminalfanger som hadde uinnskrenket makt. Men det kunde da innimellom regne litt også på de norske, og i all fall en del av dem kom seg inn i

Stubendienst og fikk litt fordeler i form av mere mat. — Maten var et meget alvorlig kapitel. Den bestod av brød, margarin og den første tiden litt pålegg som pølse og ost i minimale mengder. Til middag var det alltid suppe av kålrabi eller gulrøtter. Det skal ha vært kjøtt i suppen, men vi oppdaget det i all fall aldri. Middag i fast form forekom ikke. Potetene i suppen pleide også å bli plukket opp av Blockpersonalet. Det sier selv at det var helt utilstrekkelig, og at kosten manglet en rekke stoffer som kroppen må ha. Blant annet fettstoffer, sukker og annet, for ikke å tale om vitaminer. Følgen var at mangelsykdommene herjet fælt. Fikk man dysenteri, var man i de fleste tilfelle ferdig. Dessuten opptrådte en rekke ondartede betennelser som skyldtes at kroppen totalt manglet motstandskraft slik at det minste sår medførte komplikasjoner. Ofte måtte det operasjoner til og med de slette hygieniske forholdene på sykehuset var det en alvorlig affære. De mest alminnelige sykdommene var imidlertid lungesykdommene. Det var lungebetennelse som gjorde det av med de fleste av de nordmenn som døde i leiren.

Lægene på sykehuset, som selv var fanger, gjorde hva de kunde, men de hadde få hjelpemidler

og resultatet var derfor oftest slett. En tid manglet det f. eks. forbindingsmateriell slik at selv sterkt væskende sår ikke kunde få skiftet forbindelse mere enn en gang om uken. Den øverste lederen av sykehuset var en S.S.-læge, men hans vesentligste beskjeftigelse var en runde hver morgen for å avgjøre hvem som var så friske at de kunde kastes ut.

Etterhånden svekkedes alle fangene og ble magre. Antallet på de såkalte »muselmenn« tok til. Et vekttap på 20 opp til 30 kilo var alminnelig for en mann som opprinnelig veiet 70—80 kilo, men det var dem som fra 100 kilo gikk ned til 50.

Utover våren var det derfor en uhyggelig rekke dødsfall blant nordmennene. Omtrent 350 pst. av dem døde i månedene fra desember til mai.

Sommeren gjennom var det litt bedre hva maten og behandlingen angikk. Det merkelige var at vi merket en bedring etter invasjonen i juni. Tyskerne ble vel redd for hevn når frigjørelsens time slo og begynte å »ro«. For de norske kom det til at vi begynte å få Røde Kors-pakker, hva de allerede hadde hatt i lengere tid i mange andre leirer. Fra juli ble det riktignok atter slutt med pakketillatelsen. NN-fangene var under hele Tysklands-oppholdet

nektet å skrive eller motta brev, slik at vi hele tiden var uten melding om våre familier og de om oss.

Som et lite eksempel på tysk mentalitet forteller Freyer om oppstillingen 2. juledag, da leirkommandanten holdt en tale og lovet dem »et vakkert skuespill«, hvorefter to mann ble hengt for rømningsforsøk. Et annet eksempel: Det ble ført mange syke til Natzweiler sykehus fra andre leirer som ikke hadde sykehus. For å slippe bryet med de sykeste ble de noen timer lagt i snøhaugene utenfor krematoriet. Så ble de innregistrert som »døde under transport«.

I august nærmet de allierte seg, og vi håpet på befrielse. Men det undte de oss ikke, tyskerne, og 4. september ble vi evakuert til Dachau ved München. Den siste tiden var forholdene i leiren aldeles forferdelige, idet masser av fanger fra andre leirer kom til Natzweiler som oppsamlingsstasjon før evakueringen. 2—3 mann i hver seng — intet rent tøy — ingen anledning til bad osv. — — — — —

Til familien har avdelingssjef Freyer gitt en del opplysninger om Einar Frieles opphold i Natzweiler. I de notatene som Herman Friele snr. har gjort heter det blant annet:

Fangere fikk ikke bruke eget tøy. Av undertøy ble utleveret en underbukse og en skjorte av lin — intet av ull. Kun 1 sett og det gikk de i i 14 dager. Det var forbudt å tørke klærne når de kom inn, de måtte sitte i de våte klær til de la seg og da ble klærne rullet sammen i en bylt. Om morgenen ble så de fremdeles våte klær tatt på.

Fangene måtte arbeide som slaver. Det vanket slag av stokker og gummikøller, men ingen norske fanger er død av direkte mishandling i denne leir.

Barakkene var relativt bra. En dagligstue med ovn og sitteplass for omtrent alle. Soverommet for 125 mann var meget koldt og med kun 2 enkle ulltepper til hver. Hver 14. dag kunne fangene få bad.

Da Einar kom til Natzweiler i oktober var han så heldig å få arbeid som potetskreller i kjøkkenet.

Men så kom der en bestemmelse om at dette arbeid kun skulle gis til sykelige, og dermed ble Einar i desember ført over fra kjøkkenet til arbeidet i steinbruddet. I løpet av januar fikk Einar en forkjølelse som ledet til at han i slutten av januar kom på revieret, hvilket for denne leirs vedkommende tilsvarte sykehus. Etter ca. 8 dager ble Einar utskrevet og overført til det såkalte »Schonung« — nærmest å betegne som et rekonvalesentsted hvor man innendørs har veveriarbeid. Einar var imidlertid svak da han kom til »Schonung« og fikk et alvorlig tilbakefall omkring 10. februar, hvorfor han etter noen dager atter ble sendt til revieret. Herr Freyer besøkte ham der ulovlig omkring 17. februar, men da var Einar såvidt dårlig at der ikke ble snakket stort. Det gikk deretter hurtig nedover og 19. februar døde Einar.

I leiren brukes doktor uttatt blant fangene. Det var norsk dr. Paulson fra Oslo som behandlet Einar. Herr Freyer spurte doktoren om Einar hadde sagt noe før han døde, men fikk et benektende svar.

Einars sykdom må karakteriseres som lungebetennelse.

Der er død mange av de norske fanger i Natzweiler. Underernæring og kulde er hovedårsaken.

Der skal så lite til før de bukker under for en sykdom. Av 350 norske fanger som har oppholdt seg i Natzweiler om vinteren, døde 225.

Herr Freyer sier at da han kom til Natzweiler i desember 1943 var Einar frisk, men tynn. Like til han ble alvorlig syk i februar talte han meget om sine framtidsplaner, blant annet om å overta sin mors hus i Kalvedalsvei og bygge hytte på den tomt som Elsa har kjøpt. Einar ga således ikke inntrykk av å være livstrett.

Herr Freyer uttalte på forespørsel om Einars innstilling overfor de tyske at Einar ikke var smidig, men at dette ikke ledet til nevneverdige ekstra ubehageligheter for ham.

I Einars fangetid fikk fangene ingen Røde Kors-pakker. De var således utelukkende henvist til fangekosten.

I »Bergens Tidende« for 25. mai 1945 gir disponent *Ragnar Visted* i et intervju en skildring av Natzweiler — »de tauses leir« — som støtter og supplerer avdelingssjef Freyers opplysninger.

Fangene ble mottatt av leirledelsen og fikk med engang føling av hva det vilde si å være i denne leiren. De ble kledd av fra topp til tå, alt ble tatt fra dem, det eneste de fikk beholde var lommeørklær og et belte. Så ble de klippet og barbert på hele kroppen og kom om natten ned på blokken, som det ble kalt, hvor de skulde bo. Etter eksersis ble de klærne de skulde få, utlevert. De bestod av en liten bylt — en bukse, en skjorte, en trøye og et par trebunnsko med tøy overdel og noen lapper til å vikle om benene. Punktum.

Det viste seg at der var 70—80 nordmenn i leiren fra før, og vi fikk straks vite at oppholdet ikke vilde bli noen dans på roser. Vi kom en fredag og lørdag fikk vi vår ilddåp. Arbeidet bestod i steinbæring. Jeg fikk det høyeste norske nummer, 4818. Av disse 4800 fanger var der da vi reiste

ca. 1700 tilbake, de fleste var strøket med under leirens oppbygging.

Søndag morgen fikk vi løpe med stein, og forarbeiderne, som var tyske og polske asosiale kriminalforbrytere, hilste oss med stokkeslag og spenn. Leiren lå i terrasser med ustyrtelig mange trapper. Der var steinbrudd og der ble laget svære tunneler, og det ble fortalt at vi skulde lete etter rød granitt, som skulde gå til de underjordiske fabrikkene.

Vi norske var alle hemmelige fanger — Nacht und Nebel-fanger — d. v. s. at vi ikke hadde anledning til å skrive eller motta pakker i det hele tatt, at alt som kunne forbydes oss ble forbudt. I den sending jeg kom med var der vesentlig åndsarbeidere, advokater, læger, bankfolk og liknende. Vi var ikke vant til kroppslig arbeid, og det føltes tungt og var ledsaget av slag, juling, skriking og spenn. Jeg var i relativ god kondisjon da jeg kom, men da jeg kom ut av sykehuset i september, hvor jeg lå for en abscess som følge av et slag, veiet jeg 52 kg, i november 48. Den feilaktige ernæring skulde ikke gjøre det bedre.

På spørsmål om hva maten bestod av, forteller herr Visted at fangene måtte opp kl. 4 morgen, og etter å ha vasket seg fikk de en kopp kaffeerstatning

og av og til kraftsuppe som var ennå verre enn kaffen. Vannforholdene var elendige, og vannet kunde ikke drikkes. Men vi gjorde det til slutt likevel. Kl. 5 stillet man opp til appell og kl. 5.30 var fangene i arbeid. Klokkeslettet kan han imidlertid ikke garantere, for klokkene var tatt fra dem. De arbeidet til kl. 11.30 og fikk da 40 minutters middagspause.

Middagen bestod av 1 liter suppe og 2 tynne brødsiver. Suppen bestod av vann med forkålrabi, ganske tynn, men varm. Så var det arbeid igjen til kl. 18, appell kl. 18.30, mat og så i seng kl. 20.

I begynnelsen lå vi en i hver seng, senere to i hver.

Alt arbeid foregikk under ledelse av de av S.S. tre utvalgte fanger, de såkalte capoer, som slo og drev oss for selv å beholde sine stillinger. Som et lite eksempel på slåing kan jeg fortelle om en dag vi arbeidet like utenfor leiren sammen med fransk-mennene, som ble særlig dårlig behandlet. Capoen var en asosial sigøyner. S.S. hadde beklaget seg over at arbeidet gikk for smått. Han hadde et sleggeskaft i hånden og deljet løs på ryggen min til han stod igjen med bare en liten stump av skaf-tet. Men da var jeg ennå i fysisk bra kondisjon, så jeg tok det med godt humør.

Franskmennene hadde ingen sykebehandling, de måtte bære de døde og døende ut på appell. De døende lå på bårer og måtte ligge der så lenge appellen varte, og det var gjerne flere timer. Vi norske fikk litt bedre behandling, og det tilskriver jeg sørlandsguttene, som var der fra før, og som hadde gjort et godt arbeid og skaffet seg en viss respekt. Klærne våre, som var meget tynne, og for små, var bemalt med en stor N på hvert bukseben, N. N. på ryggen og gule striper. Vi var praktisk talt dødsdømt og trodde ikke at vi noensinne skulle komme ut slik at vi kunde fortelle hva som egentlig var skjedd.

Den første måneden hadde vi en svær varme, men været slo om og det ble fort kaldt, og så begynte tåken, som er det særegne ved Natzweiler. Vi lå i samme høyde som skydekket og tåken la seg som et tungt teppe om oss. Snøen kom allerede i oktober og lå til mai. I tillegg til de klærne vi hadde fikk vi en hue og en pjekkert, og det hjalp jo litt. Men vi stod lenge og frøs på appellen og om natten var det 20—30 kuldegrader, og klærne våre var som oftest klamme og våte. Det samme var sengklærne.

Denne leiren var et avstraffelsessted og henret-

telsessted for Elsass, og vi var vitne til atskillig offentlig hengning og offentlig avstraffelse. Fangene ble bundet fast på en trebukk og de største og sterkeste av capoene stod og slo, ett rapp hver. Mange av stakkene ble slått i stykker på de stakkars fangene, og mange ganger ble straffen etterfulgt av bunkers, gjerne uten klær og senere hengning. Å dømme etter de metodene som ble brukt så det ut som om de mennesker som var dødsdømte skulde pines før det ble gjort slutt på det. De må sikkert ha følt det som en befrielse da døden kom. Vi andre måtte se på hengningen, og når vi passerte forbi måtte vi se til den siden hvor de hang.

Franskmennene ble av forarbeiderne skubbet utfor skråningen som de arbeidet på, slik at de falt ned, og straks de gikk forbi postkjeden ble de skutt for fluktforsøk. En gang jeg var kommet inn i en arbeidskommando hvor franskmennene arbeidet, så jeg en fange som falt om, og S. S. kommandoføreren hisset hunden, en svær schäfer på ham, og den spiste faktisk leggen av ham. Han døde av blodtapet.

Hva der ellers er begått av grusomhet og djevleskap kan nesten ikke beskrives. Krematoriet gikk på dobbelt skift nå på slutten. Skorsteinen stod rødglødende. Kvinnene ble gitt sprøyter så de delvis

var bevisstløse før de ble brakt inn i krematoriet. I en av blokkene var der 200 jødiske kvinner fra Hellas. Men en dag gikk de avgårde, og det ble sagt at de gikk direkte i gasskammeret. Det samme var tilfelle med 150 mannlige jøder, hvoriblant en nordmann, som hadde mistet hele sin familie i en annen konsentrasjonsleir, 7 søsken, far og mor.

Ellers var det vesentlig sigøynere som ble brukt som prøveobjekter i gasskamrene. De som kom levende fra det ble studert for å se hvordan gassen virket, og de fikk god forpleining for å være i fysisk god stand for neste prøve. 70—80 prosent kom imidlertid ut som lik. Det var forskjellige arter giftgass som ble prøvet.

Sykehuset var ledet helt og holdent av fanger, og lægen var tysk, og enestående flink. Fangene har meget å takke ham for. Men de måtte ha over 39 i temperatur for å bli innlagt, da sykehuset var så lite. Utover i 1944 da leiren ble overført til arbeidsleir ble forholdene litt bedre. Blant annet ble sykehuset utvidet og man fikk norsk læge. Franskmennene ble også bedre behandlet. Men klimaet tok knekken på fangene. Mange fikk lungesykdommer, og maten var også årsak til mange sykdommer. Flegmoner, betennelse i vevene, sår som bredte seg,

så man meget av, likeledes beri beri, dysenteri og abscesser.

I september 1944 måtte tyskerne til slutt evakuere leiren da fronten kom for nær, og vi ble da alle overført til leiren Dachau, 20 km nord for München.

